

PSIXIK RIVOJLANISH VA UNI DAVRLASHTIRISH MUAMMOSI. INSONNING PSIXIK RIVOJLANISHIGA XOS XUSUSIYATLARI

Saparova Shalola Sheraliyevna

DTPI Pedagogika fakulteti Pedagogika yo`nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada psixik rivojlanish va uni davrlashtirish muammosi to`g`risida bahs boradi hamda insonning psixik rivojlanishiga xos xususiyatlari mazmuni haqida ham so`z yuritilgan.*

Kalit so`zlar: *Yosh psixologiyasi, axloqiy sifatlar, ta`lim-tarbiya, layoqat, qobiliyat, pedagog, stixiyali ta`lim, xulq-atvor, barkamol shaxs.*

Kirish

Hozirgi davrda butun dunyo bo`ylab o`quvchi-yoshlarga oid amalga oshirilayotgan ilmiy izlanishlarda ma`naviy-axloqiy tarbiyalashga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois yoshlarda ma`naviy-axloqiy dunyoqarashini rivojlantirishning strategik maqsadlarini belgilash va ularga erishish bo`yicha tizimli ishlarni amalga oshirish, qadriyatlar asosida barkamol shaxs ma`naviyati va dunyoqarashini shakllantirish, axborot-kommunikatsiyalari vositasida o`quvchilarda ma`naviy tarbiya indikatorlari rivojlanganligini tashxis etishning interaktiv tizimini ishlab chiqish dolzarb vazifaga aylandi.

Mamlakatimizda barkamol avlodni shakllantirish, yoshlarni ma`naviy-axloqiy va jismonan sog`lom etib tarbiyalash, ularni olib borilayotgan islohotlarning faol ishtirokchisiga aylantirishga qaratilgan chora-tadbirlar izchil amalga oshirilmoqda. Har bir bola faqat o`ziga xos bilish faoliyati, iroda, xarakter, xulq-atvor xususiyatlariga ega. Maktabdagi ta`lim-tarbiya berish jarayonida mana shu xususiyatlarni bilish va shunga asoslanib ularga individual munosabatda bo`lish lozim. Mana shularni hisobga olgandagina, har bir pedagog o`zining asosiy vazifasi, ya`ni yosh avlodga ta`lim-tarbiya berish ishini muvaffaqiyatli amalga oshiradi.

Asosiy qism. Hozirgi davrda mamlakatimizda, shu jumladan xalq maorifi tizimida amalga oshirilayotgan o`zgarishlar o`qituvchilar, barcha pedagoglar oldiga o`quvchining bilimlarni yuksak darajada o`zlashtirishi; o`quvchilar mustaqil tafakkurini, ular aktivligini rivojlantirish; ularda yuksak axloqiy sifatlarni tarbiyalash; ularning tafakkur, muloqot, o`qish, mehnat qilishga bo`lgan qobiliyatlarini taraqqiy ettirish kabi murakkab va mas`uliyatli vazifalarni qo`ymoqda.

Bu vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun faqat pedagogika fanining nazariy asoslarini, har bir o`qituvchi predmetni o`qitish metodikasini, maktab o`quvchilarining fiziologiyasi asoslari, maktab o`quvchilari gigiyenasi asoslarinigina bilish emas, balki ma`lum darajada psixologik bilimlarga ham ega bo`lish lozim. Har bir pedagog ma`lum darajada psixolog ham bo`lishi talab etiladi, chunki ular har biri faqat o`ziga xos

bo'lgan, turli yoshdagi, turli individual xususiyatlarga ega bolgan o'quvchilar bilan ish olib boradi.

Har bir bola faqat o'ziga xos bilish faoliyati, iroda, xarakter, xulq-atvor xususiyatlariga ega. Maktabdagi ta'lim-tarbiya berish jarayonida mana shu xususiyatlarni bilish va shunga asoslanib ularga individual munosabatda bo'lish lozim. Mana shularni hisobga olgandagina, har bir pedagog o'zining asosiy vazifasi, ya'ni yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish ishini muvaffaqiyatli amalga oshiradi.

Yosh psixologiyasi turli xil yosh davrlarining psixologik xususiyatlariga e'tibor beradi. Rivojlanish psixologiyasi — inson psixologiyasining yosh jihatdan qayta tuzilishi qonunlari haqidagi bilimlar sohasi. Yosh psixologiyasini rivojlanishdan tashqarida, o'zgarmas deb qarash mumkin emas. Xuddi shunday, rivojlanishni yosh xususiyatlarini ajratib ko'rsatmasdan tasavvur qilib bo'lmaydi. Yosh psixologiyasining bir qator muammolarini ajratib ko'rsatish mumkin.

1. Inson psixik xususiyatlari va xulq-atvori rivojlanishining organizm va muhitga bog'liqligi muammosi.

2. Insonning rivojlanishiga stixiyali ta'lim va tashkil etilgan ta'limning ta'siri muammosi.

3. Layoqat va qobiliyatlarning o'zaro munosabati muammosi. Bir tomondan psixik rivojlanish organizmga, ya'ni inson organizmining anatomik-fiziologik tuzilishiga bog'liq.

Nerv sistemasi va miyaning insoniy tuzilishi uni ong egasi, nutq va yuqori darajadagi intellekt sohibi sifatida rivojlanishiga imkon beradi. Nasliy yo'l bilan yoki jiddiy kasallik oqibatida yuzaga keluvchi organizm anatomik-fiziologik holatidagi buzilishlar psixik taraqqiyotga ta'sir etishi va rivojlanishdan orqada qolishga olib kelishi mumkin. Bolaning miyasi yetilib bo'lmaguncha unda verbal nutqni va u bilan bog'liq bo'lgan qobiliyatlarni shakllantirish mumkin emas.

Ikkinchi tomondan, organizmning psixik rivojlanishi muhitga ham bog'liq. Chunki psixik taraqqiyotga ta'lim-tarbiyaning ta'siri juda beqiyos. Biroq, psixik taraqqiyotning u yoki bu bosqichida bu omillardan qaysi biri ko'proq ta'sir etishini aniq aytish qiyin.

Keyingi muammo — layoqat va qobiliyatlarning o'zaro munosabati masalasidir. Bolaning qobiliyatlari rivojlanishiga ta'sir etuvchi layoqatlarning o'zi nima? Layoqatlar tarkibi faqat organizmning nasliy xususiyatlari bilan bog'liqmi yoki uning tarkibiga insonning orttirilgan xulq-atvor va psixik xususiyatlarini ham kiritish mumkinmi? Bola qobiliyatlarining taraqqiyoti ko'proq mavjud layoqatlarga bog'liqmi yoki unga to'g'ri tashkil etilgan ta'lim-tarbiyaning ta'siri kuchliroqmi? kabi savollar hanuzgacha to'la-to'kis o'z yechimini topmagan.

Yosh psixologiyasi o'z navbatida bir qancha sohalarga bo'linadi. Bular:

1. Bolalar psixologiyasi.
2. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar psixologiyasi.
3. O'smir psixologiyasi.
4. Ilk o'spirinlik yoshi psixologiyasi.

5. Katta yoshdagilar psixologiyasi.

6. Gerontopsixologiya (qarilik) psixologiyasi.

Yosh psixologiyasining nazariy va amaliy vazifalari

Yosh psixologiyasining umumiy vazifalari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

1) psixik jarayonlarning, bilimlarni o'zlashtirishning yosh imkoniyatlarini tadqiq qilish;

2) shaxs rivojlanishining muhim omillarini o'rganish;

3) psixik taraqqiyotning umumiy qonuniyatlarini hamda bosqichlarini tadqiq etish;

4) har bir yoshning psixologik va individual xususiyatlarini o'rganish. Yosh psixologiyasining asoslarini bilmay turib, ta'lim-tarbiyaning hech qanday nazariy hamda amaliy masalalarini muvaffaqiyatli hal qilib bo'lmaydi.

Yosh psixologiyasining nazariy vazifalari:

— insonning butun hayot yo'li davomida psixik taraqqiyoti manbalari, mexanizmlari va harakatga keltiruvchi kuchlarini o'rganish;

— ontogenezda psixik rivojlanishni davrlashtirish;

— psixik jarayonlar kechishining yosh xususiyatlarini va qonuniyatlarini o'rganish;

— turli yosh davrlarida bilimlarni o'zlashtirish, turli faoliyatlarni amalga oshirish qonuniyatlari, xususiyatlari va imkoniyatlarini aniqlash;

— turli yosh bosqichlarida shaxs rivojlanishini tadqiq qilish. Yosh psixologiyasining amaliy vazifalari:

— psixik funksiyalarning yosh normalarini aniqlash, insonning ijodiy potensialini va psixologik zaxiralarini ishga tushirish;

— bolalarning ruhiy salomatligini va psixik taraqqiyotning kechishini tizimli nazorat qilish xizmatini tashkil etish, ota-onalarga muammoli vaziyatlarda yordam ko'rsatish;

— yosh va klinik diagnostika;

— inson hayotining inqirozli davrlarida yordam ko'rsatish, psixologik qo'llab-quvvatlash funksiyasini bajarish;

— uzluksiz ta'lim tizimida o'quv jarayonini optimal tashkil etish.

Psixik rivojlanish determinatsiyasi muammosi

Bolalarning psixik jihatdan o'sishida ta'lim va tarbiya g'oyatda muhim ahamiyatga ega ekanligi XIX asrlarning o'rtalaridan tobora ko'p ta'kidlana boshlandi. Bolalar psixikasining o'sishi bilan ta'lim va tarbiyaning o'zaro munosabati haqidagi masalalarni hal etishga urinayotgan nazariyalar hozir ko'p topiladi. Hozirgi pedagogika va psixologiyada shu masalaga doir uch xil nazariya bor. Ulardan birida ta'lim-tarbiya va taraqqiyot jarayonlari bir-biridan mustaqil mavjuddir, degan g'oya olg'a suriladi. Ikkinchi nazariyada ta'lim-tarbiya ayni vaqtda taraqqiyotdir, ya'ni ta'lim bilan taraqqiyotning o'rtasida asos e'tibori bilan sezilarli tafovut yo'qdir, deb da'vo qilinadi.

Nihoyat, uchinchi xil nazariya bo'yicha ta'lim-tarbiya va taraqqiyot jarayonlari, garchi boshqa-boshqa jarayonlar bolsa ham, bir-biriga mos kelar va bir-biriga ta'sir o'tkazar ekan.

Ta'lim va psixik o'sish bir-biriga mos keladigan nazariyaning namoyandalari (amerikalik psixologlar Djeys, Torndayk va ingliz psixologi Makdugall)ning da'vo qilishicha:

1) ikkala jarayon bir-biriga yaqin va parallel holda boradi — ta'lim-tarbiya bilan psixik o'sish qadam-baqadam boradi;

2) ta'lim va psixik o'sish bir vaqtda amalga oshadi. Bu nazariya ikki jarayonni aralashtirib, bir-biriga tenglashtirib qo'yadi. Bu ta'lim jarayoni o'rganilsa, psixik o'sish jarayoni ham o'rganilgan bo'ladi, degan xulosaga olib keladi. Bu nazariya bir tomonlama nazariya bo'lib, butun e'tiborni bilish faoliyatiga qaratadi-yu, bola shaxsining hissiyoti va irodasini e'tiborga olmaydi. Odam ongining roli, inson shaxsini tarkib toptiruvchi ijtimoiy hayot va amaliyotning roli kamsitiladi yoki inkor qilinadi.

Shuningdek, L.S.Vigotskiyning taraqqiyotni ikki zonasi haqidagi g'oyasi ham rivojlanish jarayonini boshqarish uchun katta ahamiyat kasb etadi. L.S.Vigotskiy bola taraqqiyotining ikki zonasini ajratib ko'rsatadi:

1. Aktual taraqqiyot zonasi.
2. Yaqin kelajak taraqqiyot zonasi.

Agar bola biror ishni kattalar yordami bilan bajara olsa, bu uning yaqin rivojlanish darajasi, zonasidan dalolat beradi. Yaqin kelajak zonasi bizga bolaning ertangi kunini, rivojlanishining dinamik holatini aniqlashga yordam beradi.

Yosh psixologiyasining asosiy tushunchalari

Yosh psixologiyasining asosiy tushunchasi «rivojlanish» tushunchasidir. Rivojlanish — bu bir holatdan boshqa murakkabrog'iga o'tish, eski holatdan yangi sifat bosqichiga o'tish, oddiydan murakkabga, quyidan yuqoriga o'tish jarayonidir. Psixikaning rivojlanishi — psixik jarayonlarning miqdor, sifat va tuzilishi bo'yicha qayta o'zgarishlarda namoyon bo'ladigan vaqt bo'yicha qonuniy o'zgarishidir. O'sish — rivojlanish jarayonining miqdor jihati. Rivojlanishning o'sishdan asosiy farqi quyidagicha: o'sish miqdor o'zgarishlariga, rivojlanish esa yangi tuzilmalar, mexanizmlar, jarayonlar, strukturalarning paydo bolishida namoyon bo'ladigan sifat o'zgarishlariga taalluqlidir.

Psixik rivojlanishning yuqoridagilardan tashqari me'yoriy va individual rivojlanish shakllari ham mavjud. Me'yoriy rivojlanish shu yosh davridagi insonlarga xos bo'lgan o'zgarishlarni tavsiflaydi. Aksariyat hollarda me'yor borasida, psixologik va shaxs rivojlanishining yuqori darajasi deb qaraladi. Individual rivojlanish shaxsning alohida xususiyatlarining vujudga kelishini anglatadi. Psixologiyaning asosiy tushunchalaridan biri — psixologik yoshdir.

U individning ontogenezdagi obyektiv, tarixiy va xronologik jihatlarini belgilaydi. Shunday qilib, ushbu bobda psixologiyaning tarmoqlaridan biri bo'lgan yosh

psixologiyasining predmeti, obykti, umumiy, nazariy va amaliy vazifalari, psixik taraqqiyot determinatsiyasi hamda fanning asosiy tushunchalari bo'lgan.

Xulosa. Demak, yoshlarda aynan ijtimoiy munosabatlarga kirishish uchun lozim bo'lgan ma'naviy-axloqiy kategoriyalar, normalar, qadriyatlar tizimi haqida bilim hosil qilish hamda ulardan amaliy faoliyatda foydalanish ko'nikmalari takomillashtirilishi muhim o'rin tutadi. Bu o'rinda o'qitiladigan tarbiyaga oid fanlarda ijtimoiy ongning shakllantirish metodlari (suhbat, bahs-munozara, muammoli ta'lim)dan unumli foydalanish maqsadga muvofiq.

Ta'lim muassasalari talaba-yoshlarida ma'naviy-axloqiy tarbiyaviy sifatlarning rivojlanganligini baholash namunali, yaxshi, qoniqarli mezonlar orqali aniqlab boriladi. Past ko'rsatkich aniqlansa, korreksiyalash ishlari amalga oshiriladi, buning uchun yoshlar bilan individual-psixologik ishlar olib boriladi hamda natijaga erishish uchun harakat qilinadi.

Bu esa, o'z navbatida, ta'lim muassasalari yoshlari ma'naviy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishning mantiqiy-tuzilmaviy modelini yaratishga imkon beradi. Bunday zamonaviy ta'lim modeli yoshlarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda ma'naviy-axloqiy kompetensiyaviy yondashuv asosida ta'lim-tarbiya jarayonini amalga oshirish muhim hisoblanadi. Chunki yoshlarda zarur kompetensiyalarni shakllantirish uchun, avvalo, pedagogning o'zida kompetentlik rivojlangan bo'lishi lozim. Ma'naviy-axloqiy tushunchalar, baholash va muhokama yuritish asosida ma'naviy-axloqiy e'tiqod shakllanadi va nihoyat inson xatti-harakati va xulqi aniqlanadi. Ma'naviy-axloqiy e'tiqodga ega inson axloqiy me'yorlar, talablarni ongli bajaradi va ularga hurmat bildiradi. Lekin ma'naviy-axloqiy me'yorlar haqida bilimga ega bo'lish va uni tushunish hali e'tiqodni faoliyatga aylantiradi degan gap emas, ma'naviy-axloqiy bilimlar qachon hayotiy tajribalarda qo'llanilib, o'quvchilar tomonidan ularning faoliyatida yorqin namoyon bo'lgandagina, rivojlangan deyish mumkin. Tayanch kompetensiyalar – inson kim va qanday kasb egasi bo'lishidan qat'iy nazar, shaxs hayotida, kasbiy faoliyatida, ijtimoiy munosabatlarda muvaffaqiyatli bo'lishi uchun egallashi lozim bo'lgan layoqatlar, qobiliyatlar va hayotiy ko'nikma va malakalar majmuyidan iborat. Bunda har bir shaxs kommunikativ bo'lishi, axborot bilan ishlay olishi, shaxs sifatida o'zini rivojlantirishi, ijtimoiy faol fuqaro bo'lishi, umummadaniy xislatlarga ega va fan-texnika yangiliklaridan xabardor bo'lishi nazarda tutiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sayidahmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. – T.: OPI, 2003.
2. Sultonova G.A. Pedagogik mahorat. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005.
3. Markova A.K. Psixologiya professionalizma. – M.: Znaniye, 1996.
4. Muslimov N.A. Bo'lajak kasb ta'limi pedagoglarini kasbiy shakllantirish / Monografiya. – T.: Fan, 2004.

5. Muslimov N.A., vaboshqalar. Kasb ta'limi pedagog-larining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi/ Monografiya. – T.: “Fan vatexnologiya” nashriyoti,2013.
6. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To'rayev A.B. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari – Toshkent, 2015.
- 7.SH.Mirziyoyev «Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz» Toshkent-2017